

1988–1998 YILLARI ARASINDA KNİDOS'TA BULUNAN BİR GRUP KANDİL*

Dr. Deniz PASTUTMAZ
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
denizpastutmaz@yahoo.com

Özet

Ch. Thomas Newton'un 19.yy. ortalarında başladığı Knidos araştırmalarından bu yana iyi tanınan Knidos kandillerinin Hellenistik ve Roma Devri seramiği içinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Hellenistik dönemde Knidos'tan ihraç edilen ve literatürde “Knidos Tipi Kandil” olarak geçen gri renkte hamurdan üretilen kandiller, Roma döneminde büyük bir ihracat kapasitesine sahip olan Knidoslu Roma Dönemi kandil atölyelerinin ön habercisi olmuşlardır.

Omuzlarında “Knidos Yaprağı” ve kulpunda “Knidos Düğümü” adı verilen bezemeleri bulunan örnekler, literatürde “Knidos Tipi” olarak tanınmaktadır. Ancak bu tip kandilin yapımı, Knidos'ta bugüne kadar sanıldığı gibi M.Ö. 1. yy.'ın 2. yarısında kesilmemiş, tersine M.Ö. 1. yy. boyunca da üretimlerine devam edilmiştir.

Knidos'ta kandil üretimi Roma Döneminde parlamaştır. Özellikle “Romanesim” adlı üreticinin ve atölyesinin ürünlerine pek çok merkezde rastlanmıştır.

M.S. 2.yy.'da Knidos atölyelerinin bu potansiyeli devam etmiş gibi görünmektedir. Yapılan kazıların sonuçlarına göre, M.S. 3. yy. başlarına kadar üretimin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yerel ihtiyaca yönelik üretim devam etmiş olmalıdır. Bulduğumuz örnekler arasında M.S. 3-4. yy.'lar arasında tarihlediğimiz örnekler bu gruptandır.

Anahtar Kelimeler: Knidos, kandil, Hellenistik, Roma.

A GROUP OF CANDLES FOUND IN KNIDOS BETWEEN THE YEARS 1988–1998

Abstract

Since the mid 19th century when Ch. Thomas Newton started Knidos studies, well-known Knidos candles have had a significant place and importance in Hellenistic and Roman Period ceramics. The candles which were made from grey dough and exported from Knidos in Hellenistic era and which are called “Knidos Type Candle” in the literature were the indicators of Knidosian candle workshops which had a great export capacity in Roman period.

The samples which had “Knidos Leaf” on the shoulder and “Knidos Knot” on the grip are known to be “Knidos Type” in the literature. The manufacture of this type of candles did not stop in the second half of the 1st century B.C., which has been thought to be true so far. On the contrary, their production continued during the 1st century B.C.

Candle manufacture in Knidos was in the ascendant in Roman Period. Especially the products of “Romanesim” and from his workshops were seen in many centers.

This potential of Knidos workshops seemed to continue well into the 2nd century A.D. According to the results of the excavations, it was understood that manufacture continued till the 3rd century A.D. However, this manufacture continued to meet local demand. Among the samples we found, the ones we dated back to the 3rd and 4th centuries A.D. are samples from this group.

Keywords: Cnidus, lamp, Hellenistic, Roman Imperial Period.

* Bu çalışma, yazarın 2001 senesinde, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamış olduğu “1988-1998 Yılları Arasında Bulunan Knidos Kandilleri” adlı yüksek lisans tezinden bir bölümdür.

NOT: 23. sayımızda basılan bu yazıyı -teknik sebeplerden dolayı listelenen resimler çıkmadığı için- tekrar yayınlıyoruz. Yazarından özür dileriz.

1-KANDİL BULUNTUSU VEREN KAZI ALANLARI

Bugünkü Muğla İli Datça İlçesi sınırları içinde kalan antik Knidos kenti, antik dönemin Karya bölgesi sınırlarları içindedir. 1850'li yıllarda Charles Thomas Newton tarafından British Museum adına kazı ve araştırmalar yapılmıştır¹. 1967-1977 yılları arasında kazılar, Amerikan-Long Island Üniversitesi adına Prof. I.C. Love tarafından yürütülmüştür². 1989 Yılında Knidos'ta Prof. Dr. Ramazan Özgan başkanlığında Selçuk Üniversitesi tarafından T.C. Kültür bakanlığı adına kazılar yapılmış ve bu kazılar 2006 senesi de dahil olmak üzere sürdürülmüştür.

1998-1998 senelerini kapsayan 10 yıllık bir zaman dilimi içerisinde, Propylon, doğu-batı yönünde uzanan ana cadde, Yuvarlak Tapınak Terası ve Dionysos Terası-Stoa merkezlerinde çalışılmıştır. Ayrıca şehrin Kap Krio bölümünde de kazılar yapılmıştır. Kandil buluntuları ise ağırlıklı 1988-1994 yılları arasında kazıları yapılan Yuvarlak Tapınak Çevresi açmalarından, 1995 yılında kazılan Doğu-Batı Caddesi açmalarından, 1996 yılında kazımına başlanan Dionysos Terası- Stoa odaları ve kanallarından ve 1992-1996 yılları arasında kazıları yapılmış Kap Krio Teras kazılarında bulunmuştur³.

Tiyatro caddesini oluşturan basamakları açmak ve Dionysos terasını temizlemek amacıyla çalışmalara 1996 yılında başlanmıştır. Teras duvarı izodomik teknikte inşa edilmiş ve her 4 m.de bir yer alan payandalarla desteklenmiştir. Payandaların genişliği yaklaşık 60 cm., derinliği ise 80 cm ile 90 cm arasında değişmektedir. Bu payandalar ile (teras destek duvarları ile) dükkanların arka duvarlarının arası boştur. Genişliği 80 cm kadar olan bu kanalların zemini içbükey olarak düzeltilmiş olup, sıkıştırılmış toprak ve harç katkılı sert bir tabandan oluşmaktadır. Kanallar payandaların en alt sırasına açılan oyuklarla birbirlerine bağlanmıştır⁴. Bunun amacı olasılıkla üst teraslardan gelen yağmur sularının şehre yayılmasını önlemek, daha sonraki dönemlerde ise, inşa edilen dükkanların duvarlarını oluşacak rutubetten korumaktır (Trockenmauer⁵ veya peristasis). Ancak bu kanallar daha sonra belirli bir dönemde tamamen doldurulmuştur. Kandillerin büyük bir bölümü, söz konusu bu kanal doldurmalarından çıkarılmıştır. Burada bulunan gerek seramik malzemenin ve gerekse de diğer küçük buluntuların (cam ve metal) çok parçalanmış olması dikkati çekmektedir. Ayrıca bulunan seramik malzeme arasında Dionysos Kültü ile ilgili olabilecek materyal ile sıklıkla karşılaşılması, dikkati çeken diğer bir unsur olmuştur. Bu malzeme arasında, phalloslu kaplar, phallik alabastronlar ve çeşitli tiplerdeki plastik kandiller sayılabilir⁶. Bu gibi kült malzemesi ile sıkça karşılaşılması, söz konusu bu doldurmaların kült malzemelerinin atılması ile zamanla bir seramik çöplüğüne

¹ Newton 1863 1vd, Newton 1865 1vd.

² Love 1968, 133-159.

³ Özgan 1989, 167; Özgan 1990, 57; Özgan 1991, 171; Özgan 1993, 161; Özgan 1993a, 169; Özgan 1994, 297; Özgan 1996, 273; Özgan 1998, 133; Özgan 1999, 205; Özgan 1999a.

⁴ Özgan 1998, 137.

⁵ Radt 1993, 347, fig. 10-11.

⁶ Doksanaltı 2000, 75-83, fig. 3.a.

dönüşmüş olduğunu düşündürmektedir. Zaten stoanın bulunduğu terasın merkezinde bir Dionysos Tapınağı olduğu göz önüne alınırsa, bu teorinin ne kadar akla uygun olduğu görülecektir.

Aşağıda bahsedileceği üzere; Geç Klasik döneme (M.Ö.4. yüzyıl sonları) tarihlenebileceğimiz birkaç adet emzik kısmı söz konusu çalışmada tespit edilen erken parçalardır. Klasik döneme ait kandil buluntusunun yok denecek kadar az olmasına karşın, 453 adet Hellenistik döneme (M.Ö 3-1.yüzyıl) ait Knidos yapımı kandil parçası tespit edilmiştir. Bunlar Knidos üretimi ve az sayıda ithal örnekler için emzik, diskus, kulp, kaide ve emzik parçalarıdır. Ayrıca M.S. 1.yüzyıldan itibaren üretilmeye başlanmış Roma dönemi Knidos kandillerine ait 600'e yakın parça da tespit edilmiştir. Bu parçalar büyük çoğunlukla M.S.1. ve 2.yüzyıllara tarihlenebilecek çeşitli tiplerdeki emzik, diskus, tutamak gövde ve kaide parçalarıdır. Ayrıca M.S. 3., 4. ve 5.yüzyıllara ait az sayıda parça da mevcuttur.

2- KANDİLLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE YAPIM TEKNİKLERİ

Klasik dönemde çok yaygın olan küresel gövde profili (Resim 1), geç 4. yüzyıl erken 3. yüzyıldan itibaren, yerini çift dışbükey gövdeye bırakmıştır⁷. Bunun sonucunda da yüksek Hellenistik Dönem kandillerinin keskin lagynoid⁸ profili ortaya çıkmıştır(Resim 2-3)⁹. Armudi gövdeden ziyade, mercimek profili veren kandillere rastlamak mümkün olmuştur. Hellenistik dönem kandillerinin kulp ve emzik kısımları, çarkta şekillendirilmiş kandil gövdesine, sonradan aplike edilmekteydi. Kulp ve emzik, genellikle elde ve bazende kalıpta şekillendirilirdi. Emzik formları ise, Klasik dönemde görülen, uca doğru daralan ve uç kısmı yuvarlaklaştırılmış emziklerden ayrılmıştır. M.Ö. geç 4. yy'dan itibaren emziğin uçları yanlara doğru genişlemeye başlamıştır. M.Ö. 2. yüzyılda çapa veya okucu şeklindeki emzikler devre damgasını vurmuştur (Resim 3-4). Bunun yanı sıra yuvarlak emzik uçları da devam etmiştir. Doldurma deliği, M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren küçülmeye başlamış, M.Ö. 2. yüzyılda ise oldukça daralmıştır.

Atinalı kandil üreticilerine ait üç aşamalı fırınlama tekniği, parlak sırlı erken kandillerde yaygındır. Daha sonra M.Ö. erken 3.yüzyılda iki aşamalı fırınlama tekniğine geçilmiştir. Bu teknikte oksidasyon azaltılmış, ve Hellenistik dönem kandillerin çoğunluğunda görülen donuk gri görünümü oluşmuştur. Böylece gri üretim meydana gelmiştir¹⁰.

M.Ö. 250'den itibaren ise çark yapımı kandillerin yanı sıra, kalıp yapımı kandiller görülmeye başlamıştır. Model olarak tanımlayabileceğimiz kalıp, tam bir kandil formunda yekpare ve pozitif olarak hazırlanır. Sertleşinceye kasar pişirilir ve

⁷ Scheibler 1976, 111

⁸ Howland 1958, 94.

⁹ Scheibler 1976, 113.

¹⁰ Bailey 1975, 28 vd.

çok sayıda dişi kalıp yapmaya yarardı. Kandilin alt ve üst kısımlarını oluşturacak şekilde negatif olarak hazırlanmış, alçı yada pişmiş topraktan dişi kalıp oluşturulurdu¹¹. Hamur haline getirilmiş kil, yaşken kalıplara elle sıvanırdı. Biraz kuruduktan sonra çıkarılması daha kolay olduğundan, kuruyup hafifçe büzülmesi beklenirdi. Ardından, alt ve üst gövde olmak üzere farklı iki kalıptan çıkarılan parçalar birleştirilirdi. Birleşme yerindeki fazlalıklar, metal bir aletle yada elle temizlenirdi. Doldurma deliği ve fitil deliği ya alt ve üst gövde birleştirildikten sonra açılır, ya da kalıptan çıkarılan üst gövdeye alt gövde ile birleştirilmeden önce açılırdı. Eğer varsa kulp kısmı da sonradan eklenirdi.

Roma dönemine gelindiğinde ise, gövde kısalmış, basık diskoid bir görünüm almıştır. Omuz daralmış ve dik bir profille alt gövdeye geçiş başlamıştır.

Kandil yapımında kalıbın yaygınlaşması ile birlikte, form ve bezeme yönünden çeşitlilik artmıştır. İçbükey olmayan ve üstten bakıldığında diskoid bir görünüm veren diskuslarda, günlük hayat ve mitolojiden çeşitli konuların yanı sıra, bitkisel motifler veya midye gibi doğadan enstantanelerde olabilmektedir¹².

Klasik ve Hellenistik dönemlerde, kandiller daldırma veya sallama tekniği ile astarlanırken, Roma döneminde bunun malzeme kaybına yol açtığı düşünülmüştür. Astar fırça veya elle sürülmeye başlanmıştır¹³. Kandilin üst kısmının astara daldırılması işleminin Roma döneminde tam olarak kesilmediği, omuzdan alt gövde ve kaideye doğru astar akması yapmış örneklerde görülmektedir. Ayrıca Hellenistik devrin, gövdeden belirgin bir şekilde ayrılan kaide formunun yerini, düzleşmiş ve zemine tam olarak oturan düztabanlar almıştır. Bazı örneklerin tabanlarında, üretici atölyelerin ideogramları, mühürleri ya da imzaları da bulunabilmekteydi.

Kandil içinde bulunan yağın, çeşitli sebeplerle dökülmesi ihtimaline karşı tedbir olarak, fitil deliğinin bir tıpa ile kapatıldığı bilinmekteydi. Bu basit tıplar, ahşap tıpacıklar olabileceği gibi¹⁴, fitil deliğine uygun formda yapılmış seramik tıplarda bulunabilmektedir (Resim 5-6).

Gerek çark gerekse de kalıp yapımı kandillerde kullanılan kilde katkı maddesi olarak kireç tanecikleri ve mika zerrecikleri görülmektedir. Bilindiği gibi kireç tanecikleri kilin bünyesinde bulunan fazla nemi alıp pişme ve soğuma esnasında oluşabilecek ani ısı farklılıklarından doğan çatlamayı önleyici bir unsurdur. Bu kireç tanecikleri zaman zaman yüzeye yakın oldukları yerlerde patlamalar ve dökülmeler yaparlar. Dolayısıyla bu kirecin mümkün olduğu kadar iyi elenip küçük tanecikler haline getirilmesi gerekmekteydi. Yaygın olarak kullanılan diğer bir katkı maddesi olan mika zerrecikleri ise iki tipte olabilirdi: Sarı parlak renkli altın mika ve gümüşü renkli gümüş mika. Bazı örneklerde kilin yanı

¹¹ Radt 1986, 48.

¹² Radt 1986, 48.

¹³ Radt 1986, 47 vd.

¹⁴ Radt 1986, 45.

sıra, astarta da mika zerrecikleri kullanıldığı görülmüştür. Kil bünyesinde bulunan mika zerrecikleri, hem parlak bir görünüm sağlamaya hem de birleştirici bir katkı maddesi olma özelliğine sahipti.

2.1 Geç Klasik Dönem Kandilleri

Klasik Devrin Erken kandillerinde görülen, gövdenin arka kısmında yer alan tutamak kaybolmuştur. Bu tutuş şekli ile kandilin taşınması zordu. M.Ö. 350 dolaylarında bant kulpa geçilmiştir¹⁵. Sıkı kilden küresel gövde formları görülür, dik omuz ve keskin kenarların yerine yumuşak hatlar tercih edilirdi. Ağır kütesel gövdeleri ile tabanı tam olarak kavrarlardı. Gövdelerinin masifliğinden dolayı, emniyetli zemin tutuşu için kaideleri de kandilin yapısına uygun olarak oldukça kalın ve büyük yapıydı. Kaideler, düz ya da hafif içbükey olabilirlerdi. Kandillerin genel gelişimi içinde görülen yükseltilmiş oranlamalar, ancak buna karşın küçülen-kapanan doldurma delikleri vardı. Emzik kısımlarının 3-4 cm.ye kadar uzadığı görülmektedir. Üzeri düzleştirilmiş bu emzikler, kandil ile organik bir şekilde verilirlerdi¹⁶. Resim 1'deki kandilimiz, bu özellikleriyle bu gruba dahil edilmektedir. Ayrıca, Resim 7'de yer alan emziklerde, gerek uçlarının yuvarlatılmış oluşu, gerek üst kısımlarının düzleştirilmesi ve gerekse de sıkı-ağır kil yapılarından dolayı Klasik dönemin sonlarına tarihlenmesi mümkün olan örneklerdir.

2.2 Hellenistik Dönem Knidos Kandilleri.

2.2.1. Kulakçıklı kandiller

“Başparmak tutamağı”¹⁷ olarak da adlandırılan (Lug¹⁸) omuz üzerindeki çukuru bu çalışmada kulakçık olarak geçmektedir. Kulakçık, kandillerde M.Ö. 4.yüzyıl sonlarından itibaren görülmeye başlamıştır¹⁹. Howland Tip 29'a dahil olan kandillerin en eski örneklerinde kulakçığın delinmiş olduğu, bundan sonra tarihlerde bu deliğin küçüldüğü ve bu durumun M.Ö. 3.yüzyıl sonlarına kadar devam ettiği görülür. Kulakçık üzerindeki bu delik, emzikteki yanma fitilinin içe kaçması durumunda, bunu delikten çekmeye yarayan küçük çubukçuğun konulduğu yer olarak kullanılmıştır. Başparmak tutamağı olarak adlandırılan bu kısmın, fonksiyonellikten ziyade estetiğe yönelik bir bezeme unsuru olduğunu düşünüyoruz. Büyük çoğunluğu kulpsuzdur. Birçok durumda kulakçık sol yana eklenir. M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına ait örneklerde gövde formunun dik bir omuz profili ile belirlendiği görülür (Resim 8). Ancak M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına doğru gövde yapıları değişmiş, çiftli dışbükey gövde formuna geçilmiş ve omuz profilli keskinleşmiştir. Kaideleri yükseltilmiş disk veya içbükey olabilir (Resim 9).

¹⁵ Scheibler 1976, 110.

¹⁶ Scheibler 1976, 108-111.

¹⁷ Kassab-Tezgör, Sezer 1995, 18.

¹⁸ Howland 1958, 72 vd.

¹⁹ Blonde 1983, 171-180.

2.2.2. Çubuklu kandiller

Çalışmamızda “Çubuklu Kandiller” olarak geçen kandiller “Boru askı delikli kandiller”²⁰ adı ile de adlandırılmakta olup ilk örnekleri M.Ö.6.yüzyılda görülmektedir²¹. Bir çubuk vasıtası ile taşıma amacıyla yapılmış²² ve kaideden gövdeye doğru yükseltilmiş, boru askı delikleri, erken örneklerde konik formdayken geç örneklere doğru silindirik bir form alırlar (Arkaik örneklerde boru askı deliği yerine kandil göbeğinde büyük bir konik çıkıntının alternatif olarak yer aldığı görülür)²³. Kaide de açılan delikten gövde ile yekpare bir şekilde yukarıya doğru uzatılan boru askılıklar erken örneklerde gövde hizasını geçmezler.

Bu tipin geç (M.Ö.3-2.yüzyıllar) örneklerinde gövde küçülmüş, ilk örneklerdeki ağır kütlelilikten uzaklaşmıştır²⁴. Minyatür boru askı delikli kandiller²⁵ olarak adlandırılan bu örnekler Howland Tip 27 A Prime, 27 B, 27 C ve 27 D ye girerler. Bu tipe giren boru askı delikli kandiller tek emzikli dirler; küçük-dar bir yağ hazneleri vardır. Kaideleri boru askı deliğinin formu ile büyüklüğüne ve kandilin yapısına uygun olarak dizayn edilirler²⁶ (Resim 10). Minyatür boru askı delikli kandiller grubuna girer. Ancak Resim 11’de görülen kandil, yağ haznesini saran gövdenin dudaklarının dışı doğru hafifçe bükülmesi, ince cidarı ve konik formdaki askı deliği ile diğer örneklerden farklıdır.

2.2.3. Knidos tipi

İlk kez British Museum adına Charles T. Newton tarafından 1857-59 yılları arasında Knidos’ta yapılan kazı ve araştırmalarda çok miktarda kandil bulunmuştur. Bu kandiller iki ana grupta toplanmıştır. Hellenistik üretimi gri renkli kandiller ve Roma dönemi üretimi kırmızı –kahverengi kandiller²⁷. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda, ilk kez Knidos’ta çok miktarda bulunduğu için bu tip, literatüre “Knidos Tipi”²⁸ olarak geçmiştir. Bu tip kandiller renkleri ve formlarıyla metal prototiplerin taklitleri olarak ortaya çıkmışlardır²⁹. İki aşamalı fırınlama tekniği ile oksidasyon azaltılmış, bunun sonucunda da Hellenistik Dönem Knidos kandillerinde çoğunlukla görülen donuk gri renk oluşmuş ve böylece gri üretim meydana gelmiştir³⁰. Çark yapımı çift dış bükey gövdeli, erken örnekleri keskin omuz profili veren bu tipin kaidesi her zaman yükseltilmiştir³¹. Elde şekillendirilen

²⁰ Kassab-Tezgör, Sezer 1995, 40 vd.

²¹ Scheibler 1976, 44.

²² Scheibler 1976, 179.

²³ Kassab-Tezgör, Sezer 1995, 40.

²⁴ Scheibler 1976, 40.

²⁵ Scheibler 1976, 44, 179.

²⁶ Scheibler 1976, 179.

²⁷ Bailey 1975, 124.

²⁸ Howland 1958, Tip 40A, 126 vd., L.45.

²⁹ Howland 1958, 126.

³⁰ Bailey 1975, 128 vd.

³¹ Howland 1958, 126.

iki silindirik hamurun (Loop handle)³² birbirine yapıştırılmasıyla elde edilmiştir. Kulpun üzerinde ise dekoratif amaçla yatay olarak aplike edilmiş ve yine iki parçadan oluşan bant bulunur. Ayrıca ince bir bant görünümündeki metal örneklerin taklidi kulplarda M.Ö. 2.yüzyıl başlarına tarihlendirilen Knidos örneklerinde görülmektedir. Dekoratif bezemeler gövdenin yapımı bittikten sonra omuza aplike ediliyordu. Knidos Tipi gri görünümlü kandillerin dekoratif özellikleri, kandilin hamuru deri sertliğinde kuruduktan sonra bezemelerin gövdeye aplike ediliyor olmasıydı. Barbutin tekniğiyle yapılmış süslemeler de vardır³³.

“Knidos yaprağı” motifi Hellenistik dönem Knidos kandillerine has ve elle şekillendirilen kilin kalp şekli verilerek omuza aplike edilmesiyle oluşuyordu. Bu Knidos atölyelerinde icat edilmiş bir dekoratif unsurdur. Emzik kısımları ise yine elde veya kalıpta şekillendirilerek gövdeye aplike edilmekteydi. Çapa-ok ucu formundaki emzik, Howland Tip 40 A'nın karakteristik özelliğidir. Tek, iki (bilychnic) yada çok (polymixus) emzikli olabilirler. Grinin tonlarında astarlanan bu örnekler üretildiği yıllarda büyük bir ihracat kapasitesine ulaşmışlardır³⁴.

2.3. Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi Knidos Kandilleri

2.3.1. Dejenere knidos tipi

M.Ö. 1.yy'ın 2.yarisından itibaren çark yapımı Knidos kandillerinin yanısıra kalıpta yapılan tiplerde üretilmeye başlanmıştır³⁵ (Howland tip 50 A). Çark yapımı kandillerle hemen hemen aynı formda yapılmış olmasına karşın, bunlarla çark yapımı kandiller arasında bazı farklar vardır:

En önemli fark emzik kısmındadır. Bu emzik Howland tarafından 49 A³⁶ olarak adlandırılmış olan kalıp yapımı Küçük Asya (Efes) kandillerinin benzeri bir yapıdadır. Daha önce de bahsedildiği gibi, çark yapımı Knidos yapımı kandillerinin emzikleri elde ya da kalıpta şekillendirilip hamur yaşken gövdeye aplike edilirken, kalıp yapımı dejenere Knidos tipi kandillerin emzikleri gövde ile tektoniktir. Resim 12'de görülen kandil; kalıp yapımı dejenere Knidos tipine en iyi örnektir. Buna benzer şekilde dizayn edilmiş pek çok kandil de yürütülen kazılarda bolca çıkarılmıştır. Bu tip kandillerin, gövde formu bozulmuş ve yükselmiştir. Gövdeden fazla belirgin olarak ayrılmayan bir yapıda verilmiş kaideleri vardır. Keskin lagynoid profil bozulmuş, yerini iyice yumuşamış hatlar almıştır. Astar özellikleri de farklılık göstermektedir. Kahverengi ve kızılın çeşitli tonlarında olup, Roma dönemi kandillerininki ile benzeşmektedirler. Kulp, tipik 40 A formundan tamamıyla farklı olup, çift yerine tek banttandır oluşmaktadır. Bu gibi form ve teknik

³² Howland 1958, 126.

³³ Bailey 1975, 144.

³⁴ Howland 1958, 126.

³⁵ Howland 1958, 173, L.50.

³⁶ Howland 1958, 166, L.52

farklar ve bazen de bağlı oldukları konteks açısından ele alındıkları zaman bu tip kandilleri Erken Roma Dönemi'ne kadar tarihlemek mümkün olabilmektedir³⁷.

Ayrıca, yine bu gruba dahil ettiğimiz bazı örneklerin omuzlarında stilize Knidos yaprağı motifler (sarmaşık yaprağı) yumurta dizisi gibi bezemeler bulunmaktadır³⁸ (Resim 13).

2.4. Roma Dönemi Knidos Kandilleri

2.4.1. Plastik kandiller

M.S. 1. yüzyılın ilk yarısından itibaren, oldukça büyük bir seramik repertuarına sahip olan Knidos atölyelerinde, oinophoros cinsi kapların yaygınlaştığı görülmektedir³⁹. Roma döneminin kabartmalı ve oldukça süslemeli bu kapları, büyük beğeni kazanmış başta Pompei olmak üzere birçok merkezde talep görmüştür⁴⁰. Oinophoros cinsi seramiğin içinde, pelikeler, lagynoslar, figürlü kaplar sayılabilir. Plastik kandiller, gerek yapım tekniği ve gerekse form repertuarı açısından bu grup içinde değerlendirilmektedir. Yine çiftli kalıp tekniği ile üretilen söz konusu bu kandiller⁴¹, büyük çoklukta pan, satyr ya da karikatürize-grotesk şeklindedir. İlk bakışta terracottalardan farksız gibi görünen bu kandiller, terracottaların tersine fırınlanmadan önce astarlanır ve terracottalar gibi dışardan boyanarak bezenmezler. Kızıl veya kahverengi tonlarında tipik az mika ve kireç tanecikleri içeren kilden üretilmişlerdir.

Özellikle Dionysos terası Stoa kanal doldurmalarında çeşitli tiplerde üretilmiş, çok sayıda plastik kandillere ait parçalara rastlanmıştır (Resim14-15). Bununda yukarıda bahsedildiği gibi kültle ilgili bir bağlantıdan dolayı olduğunu iddia edebiliriz.

2.4.2. Ok ucu formlu emzikli kandiller (loeschcke tip ib)

Alt ve üst gövde olarak kalıpta şekillendirilirler. Üstten bakıldığında disk formlu gövdeli, dar omuzlu ve omuzdan diskusa geçişte iki ya da üç sıra halinde yiv banları bulunur. Dar omuzdan keskince bir profille fazla yüksek olmayan alt

³⁷ Kögler 2000, 69.

³⁸ Howland 50 A grubu kandillere süsleme olarak benzer: Howland 1958, no. 668- 680, 170, L. 50. Ancak burada motiflerin daha özentisiz olması, özellikle omuzun yanlarında bulunan stilize “Knidos yapraklar”nın aksının kaymış olmasıyla farklıdır. Form açısından da Howland 50 A grubu daha temiz ve keskindir. Dolayısıyla form açısından, daha sonraki dönemi işaret etmektedir. M.S. 1. Yy'ın ilk yarısı ile ortalarına tarihlenen Howland Tip 54 D grubu kandilleri form açısından örneğimize daha yakındır: Howland 1958, no. 782, 199, L. 52. Omuz üzerindeki stilize motiflerin ve özellikle “Knidos yaprağı”nın stili M.S. 1. Yüzyıl metal kaplarındaki ve yine M.S. 1. yüzyıl kandilleri ile kaplarındaki bezemelere benzer: 1997 Yılı Knidos kazılarında M.S. 1. yüzyıl'a tarihlenen bir doldurmada (DT. Stoa Y1- Z1 Doldurmaları) çok sayıda benzer süslemeye sahip Patera parçaları ile karşılaşılmıştır. Doksanaltı 2000, 75.

. Bu gibi unsurlar ile söz konusu örnek M.S. 1. yüzyıl' a tarihlendirilebilir.

³⁹ Mandel 1988, 99 vd.

⁴⁰ Lessing, Varone 1996, 192,194.

⁴¹ Grandjouan 1961, 3.

gövdeye geçilir. Zemine tam olarak oturan tek sıra yiv bantla çevrelenmiş, disk kaidelidir. Eğer varsa üretici atölye mührü bu kısımda yer alır. Bu kandillerin ayırıcı özelliği iki volütle gövdeye birleştirilen emziklerinin ok ucu formunda oluşudur.

Genelde diskusta merkezi tek doldurma deliği yer alır. Diskusta yer alan motife bağlı olarak doldurma deliğinin yeri değişebilir, ancak sayısı değişmez.

Bu tip M.S. 1.yüzyıl boyunca görülürler. En geç örnekler M.S. 2.yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilir (Resim 16).

2.4.3. Çift emzikli kandiller (broneer tip xxı)

Alt ve üst gövde olarak kalıpta şekillendirilirler. Disk formu gövdelidirler. Diskuslarında figürlü bezemeden ziyade, rozet, iç içe yivler, yumurta baskı bezemeleri, dil motifleri görülür ya da işlenmez, düz bırakılır. Merkezi tek doldurma deliklidir. Ancak Resim 17'deki kandil örneğinde olduğu gibi diskus ortasından yükselen dikey kulpa uygun olarak karşılıklı yapılmış birden fazla doldurma deliği de görülebilir. Oldukça gösterişli yapılmış emzikleri kimi zaman volütlerle kimi zamanda Resim 18'de olduğu gibi at başlarıyla gövdeye birleştirilirler. Sincap kuyruğu, hilal, üçgen kulplu olabileceği gibi gövdenin arkasına dikey olarak applike edilmiş kulplar da görmek mümkündür. Emzikler yan yana olduğu gibi gövdenin iki yanına karşılıklı olarak da applike edilmiş olabilirler. Bir ya da daha fazla sayıda içiçe geçmiş yiv bantla çevrili disk kaidelerinde üretici atölye mührü bulunur. M.S. 1.yüzyıl boyunca devam edip, M.S. 2.yüzyılın ilk yarısına kadar üretilmişlerdir.

2.4.4. Volütlü, oval emzikli kandiller (loeschcke tip iv)

Yapım tekniği, gövde formu ve kaide tipiyle ok ucu emzikli (Loeschcke Tip Ib) kandiller ile aynı özelliklere sahiptirler. Ancak belirgin tek fark emzik kısmının oval oluşudur (Resim 19).

2.4.5. Yuvarlak emzikli kandiller (loeschcke tip vııı)

Disk gövdeli, düz kaideli, kalıp yapımı kandiller. Omuzlarından diskusa tek ya da iki sıra yiv bant bulunur. Tek merkezi doldurma delikli örneklerdir (Resim 20.) Loeschcke tip VIII'e giren ve Bailey tarafından Cn.B olarak adlandırılan oval emziğe sahip örneklerdir. Resim 21'de görülen tipteki emziğe sahip olan kandiller, Bailey tarafından Cn. A2 olarak adlandırılan kalp formu emzikli kandillerdir. Resim 22'de görüldüğü gibi, alt kısmı da yuvarlaklaştırılmış emziğe sahip örnekler, Bailey tarafından Cn. G olarak adlandırılan yuvarlak emzikli kandillerdir.

2.4.6. Oval formu kandiller (broneer tip xxvıı, xxıx)

Resim 23'de görülen örnek, omzundaki dörtgen plaka kabartmalar ile Broneer tip XXVII grubunun geç örneklerine girmektedir. Resim 24'de görülen örnek ise, Broneer tip XXIX'a girer. Hellenistik dönemin kandillerinin taklidi niteliğinde olup, omuz kısmında yuvarlak kabara bezemeler bulunur.

M.S. 1.yüzyıl'ın sonu ile M.S. 2.yüzyıl'ın ilk yarısı Knidos seramik atölyelerinin en parlak dönemi olmuştur⁴². Özellikle Romanesis'in atölyelerinden çıkma eserler Akdeniz havzasında birçok önemli merkezin M.S. 2.yüzyıl'a tarihlenen tabakalarında ve Roma dönemi buluntuları veren yapılarında bulunmuştur⁴³. M.S. 2.yüzyıl boyunca Knidos'ta bulunan kandillerde stil ve motif repertuarı açısından Romanesis atölyelerine bağlı geleneğin devam etmiş olduğu görülmektedir. M.S. 3.yüzyıl ile birlikte, Knidos'un Oinophoros cinsi kaplarda ve kandil pazarındaki etkin rolünün kaybolduğu, bu yüzyıl ile birlikte Kuzey Afrika atölyelerinin Knidos'un yerini aldığı görülmüştür⁴⁴. Buna bağlı olarak iç pazara yönelik üretim Knidos'ta devam etmiş ve kandillerin kalitesinde bir düşüşün başladığı görülmüştür. Knidos'ta bulunan bu döneme ait kandillerde de dönemin özelliği olarak, gövde basık disk formunu yitirmiştir. Artık üstten bakıldığında yaprak formuna benzer bir formda kandiller üretilmeye başlanmıştır. Knidos'ta bulunan M.S. 3. yüzyıl kandillerinde, formun yanı sıra kil ve astar yönünden de bozulmalar sözkonusudur. İtinatsız verilmiş emzikler, kulplar ve bezemeler görülmektedir.

SONUÇ

Son derece yoğun bir seramik üretimine sahip olan Knidos kentinde, 500 seneden uzun bir süre, kesintisiz kandil üretimi devam etmiştir. Hellenistik Dönem'de kandilleri ile meşhur olan kent, M.S. 1. yy'a gelindiğinde, başta Romanesis atölyesi⁴⁵ olmak üzere, yine yerli atölyelerin devreye girmesi ile, kandil üretim geleneğini yeni bir boyuta taşımış ve yine en az Helenistik dönem üretimi kandilleri kadar geniş bir yayılım alanına sahip olmuştur. Plastik formda tasarlanıp üretilen kandiller, gerek hediyelik eşya, gerekse de adak/kült eşyası olarak yaygın bir kullanıma ve buna bağlı olarak yoğun bir ihracat kapasitesine ulaşmışlardır. Knidos Antik kenti, sadece heykeltraşlık eserleri ve meşhur Aphroditesi ile değil, seramik üretimi ve özellikle de kandil üretimi ile ilgili olarak tanınmış ve bunun doğal sonucu olarak geniş bir pazara ürün satarak haklı bir ün edinmiştir.

⁴² Salomonson 1979, 127 ; Mandel 1988, 99.

⁴³ Salomonson 1979, 126, fig.3.

⁴⁴ Salomonson 1979, 127

⁴⁵ Heres 1968, 185 vd.

RESİM LİSTESİ

Resim 1	Küresel Gövde Profilli Klasik Dönem Knidos Kandili
Resim 2	Lagynoid Profilli Helenistik Dönem Knidos Kandili
Resim 3	Lagynoid Profilli Helenistik Dönem Knidos Kandili
Resim 4	Ok Ucu veya Çapa Emzikli Helenistik Dönem Knidos Kandili
Resim 5	M.S. 1. yy. Kandili üzerinde seramik tıpa kullanılışı.
Resim 6	M.S. 1. yy. Kandili üzerinde seramik tıpa kullanılışı.
Resim 7	Knidos için erken üretim kabul edilebilecek emzikler.
Resim 8	Kulakçıklı (Lug) Helenistik Knidos Kandili
Resim 9	Kulakçıklı (Lug) Helenistik Knidos Kandili
Resim 10	Howland Tip 27 A, 27 B, 27 C Çubuklu Helenistik Knidos Kandili
Resim 11	Howland Tip 27 A, 27 B, 27 C Çubuklu Helenistik Knidos Kandili
Resim 12	Dejenere Knidos Tipi Erken Roma Knidos Kandili
Resim 13	Dejenere Knidos Tipi Erken Roma Knidos Kandili
Resim 14	Roma Dönemi Plastik (Phalloslu) Knidos Kandil Parçası
Resim 15	Roma Dönemi Plastik (Ayak şeklinde) Knidos Kandillerine ait parçalar.
Resim 16	Loeschcke Tip Ib Ok Ucu Formlu Emzikli Roma Dönemi Knidos Kandili
Resim 17	Broneer Tip XXXI Çift Emzikli Roma Dönemi Knidos Kandili
Resim 18	Broneer Tip XXXI Çift Emzikli Roma Dönemi Knidos Kandili
Resim 19	Loeschcke Tip IV Volütlü, Oval Emzikli Roma Dönemi Knidos Kandili
Resim 20	Loeschcke Tip VIII Yuvarlak Emzikli Roma Dönemi Knidos Kandili
Resim 21	Loeschcke Tip VIII Yuvarlak Emzikli Roma Dönemi Knidos Kandili
Resim 22	Loeschcke Tip VIII Yuvarlak Emzikli Roma Dönemi Knidos Kandili
Resim 23	Broneer Tip XXVII Oval Formlu Roma Dönemi Knidos Kandili
Resim 24	Broneer Tip XXIX Oval Formlu Roma Dönemi Knidos Kandili

KISALTMALAR VE BİBLOGRAFYA

- Bailey 1975** : D.M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum I. Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*, Londra.
- Blonde 1983** : F. Blonde, *Greek Lamps from Thorikos*, (*Miscellanea Graeca 6*), Gand.
- Doksanaltı 2000** : E. Doksanaltı, “Die Keramikfunde aus den Arealen Z1 und Y1 der Dionysos-Stoa in Knidos”, RCRF-Acta 36, Abingdon, 72-76.
- Heres 1968** : Heres G., “Die Werkstatt des Lampentöpfers Romanesis”, Staat. Museen zu Berlin, *Forschungen und Bericht.* 10, 185-211.
- Howland 1958** : R.M. Howland, *Greek Lamps and their Survivals, The Athenian Agora IV.*, Princeton.
- Kassab-Tezgör, Sezer 1995** : D. Kassab-Tezgör, T. Sezer, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak kandilleri Kataloğu*, İstanbul.
- Kögler 2000** : P. Kögler, “Frühkaiserzeitliche Feinkeramik aus Knidos: Die Füllung einer Zisterne in der sog. ‘Blocked Stoa’”, RCRF-Acta 36, Abingdon, 69-74.
- Lessing, Varone 1996** : E. Lessing, A. Varone, *Pompeji*, Roma.
- Love 1968** : I.C. Love, “Knidos- Excavations in 1967”, TAD XVI. II., 133-159.
- Mandel 1988** : U. Mandel, *Kleinasiatische Reliefkeramik der mittleren Kaiserzeit, Pergamenische Forschungen 5*, Berlin-Newyork.
- Newton 1863** : C.T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae II.*
- Newton 1865** : C.T. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant II*, Londra.
- Özgan 1989** : R. Özgan, “1988 Knidos Kazısı Ön Raporu”, KST XI-II, 167-175.
- Özgan 1990** : R. Özgan, “1989 Knidos Kazısı”, KST XII-II, 57-67.
- Özgan 1991** : R. Özgan, “1990 Knidos Kazısı”, KST XIII-II, 171-188
- Özgan 1993** : R. Özgan, “1991 Knidos Kazısı” KST XV-II, 161-168.

- Özgan 1993a** : R. Özgan, “Knidos 1992 Çalışma Raporu”, KST XV-II, 169-188.
- Özgan 1994** : R. Özgan, “Knidos 1993”, KST XVI-II, 297-314.
- Özgan 1996** : R. Özgan, “1995 Knidos Kazıları Raporu”, KST XVIII-II, 273-296.
- Özgan 1998** : R. Özgan, “1996 Knidos Kazıları”, KST XIX-II, 133-151.
- Özgan 1999** : R. Özgan, “1997 Knidos Kazıları”, KST XX-II, 205-214.
- Özgan 1999a** : R. Özgan R., “1998 Knidos Kazısı” KST 21-2, 115-132.
- Radt 1986** : W. Radt, “Lampen und Beleuchtung in der Antike”, Antike Welt 1986.1, 40- 58.
- Radt 1993** : W. Radt, “Pergamon. Bericht über die Kampagne 1992”, AA. 1993.3, 347- 379.
- Salomonson 1979** : Salomonson J.W., “Kleinasiatische Tonschalen mit Reliefverzierung”, BABesch 54, 117-37.
- Scheibler 1976** : I. Scheibler, *Griechische Lampen, Kerameikos, Ergebnisse der Ausgrabungen*, Band XI, Berlin.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24